

<https://helda.helsinki.fi>

Helda

Miten yrityshistoriaa tutkitaan?

Wuokko, Maiju

2022-07-19

Wuokko, M, Jensen-Eriksen, N & Kuorelahti, E 2022, Miten yrityshistoriaa tutkitaan? julkaisussa M Danielsbacka, M O Hannikainen & T Tepora (toim), Avaimia menneisyyteen : opas historiantutkimuksen menetelmiin. Gaudeamus, Helsinki, Sivut 163-178. <
<https://kauppa.gaudeamus.fi/sivu/tuote/avaimia-menneisyyteen/4277865> >

<http://hdl.handle.net/10138/354722>

unspecified

publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

9

MITEN YRITYSHISTORIAA TUTKITAAN?

MAIJU WUOKKO, NIKLAS JENSEN-ERIKSEN &

ELINA KUORELAHTI

Yrityksillä on merkitystä: Applen iPhone, Teslan sähköauto, Supercellin *Clash of Clans*, Serlan WC-paperi ja Valion maito ovat kaikki yritysten tuotteita, joita ihmiset tarvitsevat tai ainakin haluavat. Yritykset tekevät tuotteiden lisäksi paljon muutakin. Ne esimerkiksi työllistävät ihmisiä, maksavat veroja, luovat palveluja, sponsoroivat kulttuuria, pystyttävät rakennuksia ja jopa kokonaisia kaupunkeja.

Monet yhdyskunnat ovat syntyneet juuri liiketoiminnan ympärille tai vähintään kasvaneet sen vaikutuksesta. Suomi on täynnä Valkeakosken ja Tampereen kaltaisia historiallisia teollisuuskeskuksia. Monissa kaupungeissa niin Suomessa kuin maailmalla kulkija törmää yritysten rakentamiin pääkonttoreihin ja liikepalatseihin. Ne ja museot ovat täynnä yrittäjien tuella luotua taidetta. Ei ollut sattumaa, että Hollannin taiteen kultakausi osui 1600-luvulla samaan aikaan, kun maan talous kukoisti, tai että Serlachius-suvun hallitsema Mäntän teollisuuspaikkakunta on nykyisin tunnettu museoistaan ja arkkitehtuuristaan.

Tässä luvussa tarkastelemme, mitä yrityshistoria on ja miten sitä tutkitaan. Menetelmällisesti se hyödyntää samoja periaatteita kuin laadullinen ja määrällinen historiantutkimus, mutta yrityshistoriallisissa aiheissa ja aineistoissa on omat erityispiirteensä. Yrityshistoria on kansainvälinen ala, jolle on sadan vuoden aikana muodostunut omat

käsitteensä ja teoreettiset perinteensä. Esittelemme erityisesti suomalaisten esimerkkien avulla yrityshistorialle tyypillisiä kysymyksenasetteluita, aineistoja ja lähestymistapoja.

Ilman menestyvää liiketoimintaa ei olisi ylipäätään syntynyt vauraita yhteiskuntia, sillä lähes kaikki maailman rikkaimmat maat ovat moderneja markkinatalousmaita. Tosin myös valtio on aina näytellyt keskeistä osaa vaurastumisessa. On ilmeistä, että yritykset eivät vain kehitä ja myy tuotteita vaan myös muuttavat maailmaa. Kuten brittiläinen yrityshistorioitsija Andrew Popp on todennut, likeyritykset ovat modernin maailman merkittävimpiä instituutioita, jotka kalpenevat vaikutustensa ja vaikutusvaltansa laajuudessa vain valtioille tai uskonnoille.¹ Jo siksi yrityshistoriaa on tärkeää tutkia.

Yritykset muuttavat ympäristöään mutta eivät aina parempaan suuntaan. Yritykset ovat saastuttaneet, lahjoneet, maksaneet työläisille nälkäpalkkoja ja kasanneet omaisuuksia harvojen käsiin. Tehtaan ympärille syntynyt kaupunki on vaarassa tuhoutua, jos tehdas lakkautetaan.² Tätä on pelätty esimerkiksi monilla suomalaisilla metsäteollisuuspaikkakunnilla kuluvan vuosituhannen alusta lähtien. Yritys voi siis sekä rakentaa että tuhota ympäristöään. Yritysten yhteiskunnallinen rooli ja yrityksiin kohdistuva säätely on aina ollut väittelyn ja kamppailun kohde. Myös tämän takia yrityshistoria on tärkeää.

Taloudellinen vaihdanta on ikivanha inhimillisen kanssakäymisen muoto, mutta sen merkitys on globalisaation myötä entisestään korostunut.³ Talousnäkökohdat ohjaavat yksilöiden ja yhteiskuntien toimintaa, markkinalogiikka on levittäytynyt kulttuurialalle ja valtionhallintoon, ja politiikassa on yhä useammin kyse talouden pakkoihin taipumisesta ennemmin kuin ihanteiden ajamisesta.⁴ Tunnettu suomalainen yrityshistoriantutkija Markku Kuisma onkin todennut:

Jos haluaa ymmärtää, mikä maailmaa ja Suomea liikuttaa, on hyödyllistä paneutua talouden liikevoimiin. Niihin perehtyminen on sitäkin tärkeämpää, jos talousmahtien ylivalta vaikuttaa vastenmieliseltä tai vaaralliselta. Tunne vihollisesi! kehottavat monet uskontokunnat, liikkeenjohdon konsultit ja taisteluoppaat niin yhtäpitävästi, että neuvo lienee hyvä.⁵

Yrityshistoria tarkastelee talouden voimia käytännön toimijoiden tasolla. Yrityksiä ja liiketoimintaa tutkitaan myös monien muiden

tieteenalojen, kuten kauppaja- ja taloustieteiden, piirissä. Historiantutkijat lähestyvät kuitenkin tutkimuskohdettaan osin eri tavoin kuin muiden alojen ammattilaiset. Muilla aloilla keskitytään yleensä oman ajan ilmiöihin ja ongelmiin, kun taas yrityshistoria tutkii ennen kaikkea ajallista muutosta, vuosikymmenien tai jopa vuosisatojen perspektiivissä.

Liiketoiminnan, talouden ja muun yhteiskunnan piirteet eivät ole historioitsijalle itsestäänselviä vaan alati muuttuvia ja tiettyyn kontekstiin sidottuja. Yritykset, talouden sektorit ja talousjärjestelmät nousevat, kukoistavat, muuttuvat ja usein myös tuhoutuvat. Dramatiikka on taloudessa aina läsnä. Siitä pitävät huolen sekä säännöllisin väliajoin toistuvat kriisit, kuten sodat, poliittiset mullistukset ja epidemiat, mutta myös talouden omat nousu- ja laskukaudet sekä ihmisten kekseliäisyys, joka on aina synnyttänyt esimerkiksi uusia liiketoimintamalleja ja tuotteita.

Yrityshistorian tutkijat tekevät perinteisesti vahvaa ja laajapohjaista empiiristä tutkimusta, kuten huolellisia arkistotutkimuksia, joissa hyödynnetään historiantutkimuksen perusmenetelmiä.⁶ Näiden aineistojen ja menetelmien avulla he tuottavat tietoa, jonka varaan myös monet muut taloutta tutkivat alat ovat rakentaneet tulkintojaan ja teorioitaan. Yrityshistorioitsijat pyrkivät historiantutkimuksen perinteiden mukaisesti ymmärtämään tutkimuskohteitaan mahdollisimman kokonaisvaltaisesti, kun taas esimerkiksi yhteiskunta- ja taloustieteilijät keskittyvät usein selvittämään yksittäisten muuttujien vaikutuksia.

Yrityshistorian sisarala on taloushistoria, joka pohtii talouden ilmiöitä ajallisessa perspektiivissä, etsii taloudellisen kehityksen säännönmukaisuuksia ja käyttää matemaattisia malleja. Yrityshistorian ja taloushistorian välinen ero on häilyvä, ja monet tutkijat vaikuttavat molemmilla sektoreilla. Esimerkiksi alan johtava kotimainen tieteellinen seura, Suomen taloushistoriallinen yhdistys, edustaa talous-, sosiaali- ja yrityshistorioitsijoita ja taloushistorian maailmankonferensseissa käy kaikkien näiden alojen edustajia.⁷

Painotuksissa ja näkökulmissa on joitakin eroja. Taloushistorian tutkimukset nojautuvat usein kvantitatiivisiin analyyseihin, kun taas yrityshistorioitsijat pureutuvat liike-elämää koskevan tilastoaineiston ohella siihen rikkaaseen kvalitatiiviseen aineistoon, jota yritykset ja niiden kanssa tekemissä olleet tahot, kuten viranomaiset, ovat jättäneet jälkeensä. Yrityshistoria kiinnittää huomiota taloushistoriaa enemmän myös ihmisiin ja heidän toimijuuteensa. Kohteena ovat useimmiten

yrittäjät, yritykset ja niiden yhteenliittymät, kuten kartellit ja etujärjestöt. Suomalaisen yritys- ja taloushistorian edelläkävijän Jorma Ahvenaisen sanoin: ”Liiketoiminta on ihmisen tahdonilmaus ja siten ihminen on sen keskuksena.”⁸

Yrityshistoriaa kutsutaan Suomessa myös liiketoimintahistoriaksi, englanninkielisessä maailmassa puhutaan *business historysta*, saksankielisissä maissa *Unternehmensgeschichtesta* ja ruotsiksi *företagshistoriasta*.⁹ Ala analysoi liiketoimintaa, talousjärjestelmiä, yrittäjyyttä sekä yritysten ja muun yhteiskunnan välisiä suhteita pitkällä aikavälillä. Mutta miten? Tätä kysymystä valotamme seuraavassa. Aluksi luomme lyhyen katsauksen yrityshistorian syntyyn, minkä jälkeen tarkastelemme yrityshistorian metodeja, lähteitä ja niiden ongelmia sekä tutkimuskohteita.

YRITYSHISTORIAN JUURET JA KASVUSTOT

Akateemisenä alana yrityshistorian juuret juontavat maailmansotien välisen ajan yhdysvaltalaiseen Harvardin kauppakorkeakouluun (Harvard Business School), jossa yrityshistoria otettiin osaksi liikkeenjohdon koulutusta. Vuonna 1927 perustetun yrityshistorian oppituolin ensimmäinen haltija oli Norman Scott Brien Gras, joka määritteli alan tutkimuskohteeksi yritysten liiketoiminnan historian ja rajasi ulkopuolelle yritystoiminnan poliittiset ja yhteiskunnalliset ulottuvuudet. Alkuvaiheen tutkimuksissa keskityttiin tyypillisesti yksittäisiin yrityksiin, yrittäjiin ja teollisuudenaloihin.¹⁰

Alan akateeminen läpimurto tapahtui 1960–1970-luvuilla yhdysvaltalaisen professori Alfred D. Chandler Jr.:n (1918–2017) ansiosta. Chandleria pidetään koko modernin yrityshistorian isänä. Hän tutki erityisesti yhdysvaltalaisen teollisuuden kasvua ja johtamista. Chandler kuvasi esimerkiksi, miten markkinoiden ”näkömätön käsi” korvautui uusien hierakkisten ja ammattimaisesti johdettujen suuryritysten ”näkyvällä kädellä”.¹¹ Muun muassa Chandlerin ja monikansallisia yrityksiä tutkineen Mira Wilkinsin tutkimusten seurauksena yhdysvaltalainen yrityshistoria keskittyi 1900-luvun loppupuolella tarkastelemaan suuryrityksiä ja niiden strategiaa, toimintaa ja rakennetta.¹²

Euroopassa yrityshistoria ponnisti kauppakorkeakoulujen sijaan historiantutkimuksen ja erityisesti taloushistorian piiristä. Yritysten

rahoittamat tilaushistoriat elivät alusta alkaen rinnakkain akateemisen tutkimuksen kanssa. Esimerkiksi Suomessa yritykset pestasivat jo 1950-luvulla ansioituneita historiantutkijoita, kuten professoreita, kirjoittamaan tasokkaita historiateoksia.¹³ Tilaushistorioita kirjoittivat myös toimittajat, yritysten veteraanit ja tiedottajat, joista monilla ei ollut alan koulutusta tai kokemusta.

Yrityshistoriaa käsittelevien kirjojen laatu onkin aina vaihdellut rajusti: korkeatasoisten teosten lisäksi on olemassa nopeasti kirjoitettuja ja rajalliseen lähdeaineistoon perustuvia ”historiikkeja”, joissa esimerkiksi yrityksen tuoreimmat (oletetut) saavutukset saattavat ylikorostua. Kehitysyhtiö Manconin omistama perinteinen kauppahuone Bensow julkaisi oman historiikkinsa vuonna 1989. Sen esipuheessa todettiin: ”Tätä historiaa ei ole pyritty tekemään silotellen. Myös Bensowissa on tehty virheitä. Luvalla sanoen vanhoillisuuden painolasti oli upottaa koko yrityksen ennen kuin Mancon vuonna 1985 tuli sen omistajaksi. Kehitysyhtiö teki kolmessa vuodessa suuren työn ja saattoi Bensowin jälleen oikealle uralle.”¹⁴

Kirja huipentuu johtohenkilön sitaattiin: ”Tästä on hyvä jatkaa.”¹⁵ Toisin kävi. Mancon ja ”oikealle uralle” päässyt Bensow menivät konkurssiin samana vuonna, kun kirja ilmestyi. Manconin konkurssista tuli eräs 1980-luvun niin kutsutun kasinotalouden symboli.

Tilaushistoria ei automaattisesti ole puolueellista tai kaunistelevaa. Ammattitutkijan palkanneet yritykset haluavat useimmiten ymmärtää omaan menneisyyttään, kehitystään, kulttuuriaan sekä oman menestyksensä ja virheidensä taustoja. Esimerkiksi monet tutkijoiden, lukijoiden ja palkintoraatien kiittelemistä Markku Kuisman teoksista, kuten Metsäteollisuuden maa -sarjan ensimmäinen osa, öljy-yhtiö Nesteen historia ja Kansallis-Osake-Pankin historia, ovat syntyneet juuri tilaustöinä.¹⁶

Nykymuodossaan yrityshistoria on monitieteinen ala, jota tutkitaan historian ja taloushistorian laitosten lisäksi esimerkiksi kauppa- ja korkeakouluissa, teknillisissä yliopistoissa ja oikeustieteellisillä aloilla. Kauppatieteissä ja organisaatiotutkimuksessa voidaan puhua jopa historiallisesta käänteestä, jonka ansiosta historiantutkimuksen lähdeaineistot, lähestymistavat ja menetelmät ovat saaneet jalansijaa niiden piirissä.¹⁷ Tutkimusperinteestä johtuen yrityshistorian kytkökset organisaatioiden ja johtamisen tutkimukseen ja yleensä kauppatieteisiin ovat erityisen vahvat. Nykyään yrityshistoria nojautuu vahvasti myös taloustieteen, taloushistorian ja teknologian historian tutkimukseen.

Suomessa talous- ja yrityshistorian tutkijat työskentelevät yleensä historia-aineiden laitoksilla mutta enenevässä määrin myös talous- ja kauppatieteen yksiköissä.¹⁸

Yrityshistorian tutkijat hyödyntävät usein monipuolisesti paitsi historian myös muiden tieteenalojen menetelmiä, käsitteitä ja teorioita. Alan metodologinen perusta kumpuaa historiantutkimuksesta, mutta siihen yhdistetään usein käsitteellisiä tai teoreettisia vaikutteita vaikkapa johtamisen ja organisaatioiden tutkimuksesta tai taloustieteestä. Monitieteisyyttä voi tällöin pitää jo itsessään metodologisena valintana, joka antaa lisää välineitä yrityshistorian tutkijan työkalupakkiin. Esimerkiksi Juha-Antti Lamberg kollegoineen on soveltanut monipuolisesti johtamisen tutkimuksen teorioita julkaisuissaan, joissa analysoidaan pitkän aikavälin aineistojen valossa vuorovaikutusta yritysten strategisen päätöksenteon ja niiden toimintaympäristössä esiintyvien muutosten ja jatkuvuuksien välillä.¹⁹ Pitkäaikaisaineistojen avulla tutkijat ovat voineet tehdä havaintoja, joita lyhyempään ajalliseen ulottuvuuteen keskittyvä johtamisen tutkimus ei muutoin tavoittaisi.

Yrityshistorioitsija voi käyttää lähitieteiden tuottamia tuloksia sellaisenaan osana omaa tutkimusasetelmaansa. Esimerkiksi kartellitutkimuksessa on mahdollista käyttää matemaattisten kartellimallinnuksien tuloksia yrityshistoriallisen tutkimusasetelman pohjana. Taloustieteellinen teoria taas voi selittää kilpailuun liittyviä ilmiöitä, joita historian-tutkija lähdeaineistossaan näkee mutta jonka taustoja tai motiiveja lähdeaineistoa tuottaneet toimijat eivät ole kirjanneet muistiin.

Yrityshistorian metodein tuotetulla tutkimuksella on myös mahdollista vaikuttaa taloustieteelliseen tutkimukseen tuomalla esiin muuttujia, joita on mahdollista havaita vain historiantutkimuksen keinoin ja joita muiden alojen teorioissa olisi syytä huomioida. Tällaisia ovat esimerkiksi tutkimukset kansainvälisten kartellien yhteiskunnallisesta ja poliittisesta merkityksestä. Kuten yhdysvaltalainen Jeffrey Fear on huomauttanut, lukuisat yrityshistorioitsijat ovat osoittaneet, että pankit, hallitukset ja kansainväliset toimijat kauppa- ja ulkopoliittisine syineen vaikuttivat keskeisesti 1900-luvun kansainvälisen talouden kartellisoitumiseen.²⁰ Yrityshistoriallinen tutkimus on kyseenalaistanut taloustieteellisten teorioiden lähtöoletukset kartelleista puhtaasti yksityisen edun instituutioina. Suomalaiset arkistot muiden muassa metsäteollisuuden saralta tarjoavat kansainväliselle kartellitutkimukselle arvokkaita lähteitä, kuten Elina Kuorelahden tutkimukset ovat osoittaneet.²¹

Historiantutkijan ei kannata vähätellä omaa osaamistaan. Historioitsijan koulutuksen vahvuus on ajassa tapahtuvien monimutkaisten yhteiskunnallisten kehityskaarien ja toimijoiden tunteminen, mikä väistämättä tuo talouselämän tutkimukseen sellaisia tutkimuskysymyksiä ja -tuloksia, joita ei muilta aloilta välttämättä nouse esiin. Yrityshistorian tutkijalla on mahdollisuus kehittää eteenpäin lähitieteenalojen käsitteitä ja teorioita sekä tarjota niiden piirissä käytävään keskusteluun vahvaan empiiriseen tutkimukseen perustuvia huomioita. Parhaimmillaan yrityshistoriallinen tutkimus antaa vastavuoroisen panoksensa kaikkiin niihin tutkimusaloihin, joilta se ammentaa käsitteitä, teorioita ja näkökulmia.

Yrityshistorian tutkijan tärkeimmät metodologiset työkalut ovat tuttuja historiantutkimuksesta. Lähdekritiikin ja kontekstualisoinnin avulla punnitaan lähteen luotettavuutta ja asetetaan sisältö laajempaan kulttuuriseen ja ajalliseen kontekstiin. Tutkimusmenetelmät on tärkeää sanallistaa ja ilmaista mahdollisimman selkeästi, millaisia lähteitä käyttää ja mitä niistä voi päätellä.²² Mutta millä tavoin historiantutkimuksen perusmenetelmät ilmenevät nimenomaan yrityshistorian tutkimisessa? Entä millaisia erityisiä näkökohtia yrityshistorian tutkimiseen ja sen lähteisiin liittyy?

YRITYSHISTORIAN METODIT, LÄHTEET JA TULOKSET

Valtaosa yrityshistoriasta on metodologisesti lähempänä laadullista ja lähdekriittistä historiantutkimusta kuin määrällistä ja säännönmukaisuuksia tavoittelevaa taloustiedettä tai -historiaa. Perinteistä yrityshistoriaa on yksittäiseen yritykseen keskittyvä tapaustutkimus. Sen etuna on usein tarkka lähdeyöskentely sekä syvä ja laaja ymmärrys juuri kyseiseen tapaukseen vaikuttaneiden tekijöiden kokonaisuudesta. Heikkoutena taas saattaa olla yksittäistapauksen vähäinen yleistettävyyttä tai yleisempi merkitys.²³ Yrityshistorian tutkijan onkin syytä kiinnittää erityistä huomiota sen selittämiseen, miten kukin tapaustutkimus auttaa hahmottamaan yleisempää (liike)taloudellista tai yhteiskunnallista kehitystä.

Tapaustutkimuksissakin voi olla kyse laajoista, lukuisien ihmisten elämään vaikuttaneista asioista. Esimerkiksi Anitra Komulainen on analysoinut suomalaisen vähittäiskaupan keskittymistä ja

havainnut sen tapahtuneen jo maailmansotien välisenä aikana eikä vasta 1960–1970-luvuilla, kuten aikaisemmin oletettiin.²⁴ Markku Kuisman kirjoittama Nesteen historia kuvaa puolestaan suomalaisten pyrkimyksiä turvata koko kansakunnalle välttämätön energiahuolto ”kylmän sodan ja kuuman öljyn” aikakautena.²⁵ Kartellitutkimukset ovat taas tuoneet esille valtavan kirjon erilaisia tapoja rajoittaa kilpailua sekä osoittaneet, miten suuri vaikutus kartelleilla on ollut Euroopan taloushistoriassa. Ne ovat olleet suorastaan osa ”eurooppalaisten yritysten geneettistä koodia”, kuten tunnettu italialaisprofessori Franco Amatori on todennut.²⁶

Yrityshistorioitsijat ovat pyrkineet ratkaisemaan yleistettävyyden ongelman laajentamalla näkökulmaa. Niinpä yrityshistoriassa on tutkittu yksittäisen yrityksen sijaan esimerkiksi liike-elämän etujärjestöjä, klubeja ja kauppakamareita.²⁷ Maiju Wuokko on esimerkiksi järjestötoimijoiden avulla käsitellyt sellaisia yhteiskunnallisesti merkittäviä kysymyksiä, kuten liike-elämän poliittinen toiminta ja vaikutusvalta. Liike-elämän etujärjestöjen laajoja pöytäkirja-, puhe-, muistio- ja kirjeenvaihtoaineistoja analysoimalla hän on valottanut järjestöjen yhteiskunta- ja talouspoliittisia ydintavoitteita ja niiden edistämiskeinoja.²⁸ Samankaltainen lähestymistapa on yleistynyt myös kansainvälisesti, ja sitä on sovellettu erilaisiin ajallisiin ja paikallisiin konteksteihin.²⁹

Liiketoiminnan monitahoisuutta on mahdollista kuvata tarkastelemalla rinnakkain yksittäisiä yrityksiä, kokonaisia toimialoja ja liike-elämää edustavia etujärjestöjä.³⁰ Monissa tapauksissa yhtiön omista asiakirjoista näkee vain osan kokonaiskuvasta. Suomalaista metsäteollisuutta tutkinut Niklas Jensen-Eriksen on kuvannut, miten metsäteollisuusyhtiöt ”ulkoistivat” 1900-luvun alkupuolella suuren osan toiminnoistaan erilaisille yhteistyöorganisaatioilleen. Markkinoinnista huolehtivat Finnrapin, Finncellin ja Finnboardin kaltaiset myyntiyhtiöt, kun taas tutkimus- ja kehitystoimintaa hoiti Keskuslaboratorio ja poliittisesta vaikuttamisesta vastasi Suomen Puunjalostusteollisuuden Keskusliitto (nykyinen Metsäteollisuus ry). Keskusliitto perusti toisen maailmansodan aikana myös oman ostokomitean, joka koordinoi kemikaalien kaltaisten tärkeiden tuotantoaineiden hankintaa. Yritysten johtajat istuivat näiden eri organisaatioiden hallituksissa ja johtokunnissa ja edistivät siellä sekä oman yhtiönsä että koko alan etuja.³¹ Usein kyse oli koko Suomen asioista, sillä metsäteollisuus oli maan ylivoimaisesti tärkein vientiala.

Yksityisten ja valtiollisten toimijoiden välinen ero on usein ollut häilyvä. Kauppakomppaniat eivät 1600–1800-luvuilla vain käyneet kauppaa vaan myös sotivat ja hallitsivat alueita. Siksi Andrew Philips ja J. C. Sharman ovat nimittäneet komppanioita termillä *company-state*, yhtiövaltio. Eri valtiot ”ulkoistivat” alueiden hallinnan komppanioille, koska se oli kustannustehokas ja kätevä tapa rikastuttaa kotimaata ja rakentaa imperiumeja.³² Kun Yhdysvallat vaati kylmän sodan aikana 1980-luvulla virallisesti puolueetonta Suomen valtiota rajoittamaan korkean teknologian tuotteiden vientiä Neuvostoliittoon, suomalaisviranomaiset siirsivät osan arkaluontoisesta toiminnasta yksityiselle Teollisuuden Keskusliitolle (TKL). Nokian pääjohtaja ja TKL:n puheenjohtaja Kari Kairamo rakensi puolestaan metsästyksen ja purjehdusretkillä luottamukselliset suhteet niin KGB-upseeri Viktor Vladimiroviin kuin tiukan antikommunistisiin yhdysvaltalaisviranomaisiin. Näin hän pystyi ostamaan Yhdysvalloista teknologiaa ja komponentteja ja myymään Neuvostoliittoon puhelinkeskuksia.³³ Tästä alkoi Nokian nousu telekommunikaatioalan kansainväliseksi mahtitekiäjäksi.³⁴

Tutkijat ovat selvittäneet Nokian historiaa esimerkiksi muistelmien, haastattelujen, lehtiartikkeleiden, Suomen elinkeinoelämän keskusarkistossa (ELKA) säilytettävien yhtiön asiakirjojen sekä Katajanokalla olevan Ulkoministeriön arkiston avulla. Tulevaisuudessa ulkomaiden arkistoista saadaan todennäköisesti vielä paljon lisätietoa Nokian historiasta.

Kuten historiassa ylipäätään, myös yrityshistoriassa on usein välttämätöntä huomioida eri toimintatasoja ja -tahoja yhtäaikaaisesti. Esimerkiksi Neil Rollings on tutkimuksissaan käsitellyt niin yrityksiä, teollisuuden alakohtaisia järjestöjä kuin valtakunnallisia etujärjestöjä analysoidessaan brittiläisen liike-elämän asennoitumista Euroopan integraatioon.³⁵ Samoin yksittäisen yrityksen menestystä tai epäonnistumista on mahdotonta selittää kytkemättä sitä koko toimialan ja kansantalouden kontekstiin. Tällaista tarkastelutasojen monipuolisuutta voi menetelmällisesti nimittää näkökulmatriangulaatioksi. Siinä tutkimuskysymystä analysoidaan usean toimijan näkökulmasta ja aineistosta käsin.³⁶

Yritykset ja yrittäjät toimivat aina oman aikansa taloudellisessa, poliittisessa, sosiaalisessa ja kulttuurisessa ympäristössä. Muiden historiantutkijoiden tavoin myös yrityshistorioitsija nojaa tulkinnoissaan tutkimuskohteen ajallisen ja yhteiskunnallisen kontekstin

perusteelliseen tuntemukseen.³⁷ Yleisen kontekstin ohella yrityshistorioitsijan täytyy tuntea esimerkiksi markkinoiden, teknologian ja talouden kehitystä. Nousukausina heikommallekin perustalle rakennetut yritykset voivat pärjätä, kun taas lama-aikoina lupaavakin yritys saattaa kaatua. Teknologinen edistyminen luo usein uusia markkinoita, mutta uuden tekniikan kehittäjät eivät aina saavuta pysyvää johtoasemaa. Suomalaiset eivät ole keksineet paperi-, sellu- ja kartonkikoneita, mutta Valmet on siitä huolimatta niiden tärkeä globaali toimittaja. Nokia ei myöskään keksinyt matkapuhelinta mutta hallitsi silti aikoinaan niiden markkinoita.

Hermeneuttisesti lisääntyvä ymmärrys siitä, miten tutkimuskohde liittyy taloudelliseen, poliittiseen, yhteiskunnalliseen ja kulttuuriseen ympäristöönsä, on keskeinen osa yrityshistorian metodeja. Laadullisesti suuntautuneessa yrityshistoriassa kontekstualisointi ja hermeneuttinen ymmärryksen karttuminen tarkoittavat esimerkiksi tutkimuksen avainkäsitteiden ja teemojen hahmottamista lähdeaineistoista tarkalla lukemisella.³⁸

Kauppätieteilijä Matias Laine on avannut hermeneuttisen kehän periaatteita noudattavaa, tekstintulkinnallista tutkimusprosessiaan.³⁹ Laine on kuvannut, miten aineiston analyysi on monesta lukukerrasta koostuva, iteratiivinen ja asteittain syvenevä prosessi. Aluksi huomio kohdistuu yksittäisiin tarkasteltavana oleviin käsitteisiin, Laineen tapauksessa esimerkiksi kestävään kehitykseen liittyviin sanoihin.⁴⁰ Yhä uusien lukukertojen myötä tutkija alkaa hahmottaa yksittäisiä sanoja laajempia diskursiivisia käytänteitä, kuten toistuvia ilmaisuja ja argumentaatorakenteita.

Kaavamaisuuksien ja toistuvuuksien lisäksi on syytä kiinnittää huomiota esimerkiksi avaintemoissa ajan myötä tapahtuviin muutoksiin: mitkä teemat ovat tärkeitä, mitä muutoksia teemojen keskinäisessä tärkeysjärjestyksessä tapahtuu, mitkä teemat katoavat, ja mitä uusia nousee esiin? Lisäksi tutkijan tulee pyrkiä tunnistamaan aineistojen hiljaisuudet ja pohtia, vaikenevatko aineistot kokonaan joistakin oleellisista aihepiireistä, kuten ajalle tyypillisistä itsestäänselvyyksistä. Lopuksi tutkijan on verrattava omia aineistohavaintojaan ja -tulkintojaan sekä tutkittavan aikakauden yhteiskunnallisen keskusteluun että aihetta käsittelevään aiempaan tutkimukseen.⁴¹

Laine kuvaa käytännössä hyvin tyypillistä tapaa tehdä historian tutkimusta. Kauppätieteilijänä hän kuitenkin sanallistaa sen tavalla, joka

aukeaa myös historia-alan ulkopuoliselle lukijalle ja mahdollistaa julkaisemisen kauppatieteellisissä julkaisuissa. Niin yrityshistorioitsijoilla kuin historiantutkijoilla on yleensä ollut vaikeuksia tutkimusmetodiensa avaamisessa, vaikka heidän tutkimustuloksensa antaisivatkin tärkeän panoksen lähitieteenalojen keskusteluihin.⁴² Onnistuessaan historiantutkimus voi tavoittaa varsin laajan lukijakunnan, kuten Juha-Antti Lambergin ja työryhmän artikkeli Nokian matkapuhelinliiketoiminnan viimeisistä vuosista. Historiantutkimusta ja strategista johtamista yhdistävä artikkeli sai jo vuoden sisällä ilmestymisestään 20 000 lukijaa ja nousi *Business Historyn* kaikkien aikojen luetuimmaksi artikkeliksi.⁴³

Yrityshistorian aineistot voivat olla joko tekstimuotoisia, numeerisia tai molempia. Ensin mainittuihin kuuluvat esimerkiksi yrittäjien, yritysten tai järjestöjen kirjeenvaihto-, pöytäkirja-, muistio- ja vuosikertomusaineistot, järjestöjen jäsenlehdet tai yritysten henkilöstölehdet sekä muut painatteet, kuten tiedotteet ja mainokset. Ulkopuoliselle yleisölle suunnattua aineistoa hyödynnettäessä on tärkeää muistaa, että lähteet pyrkivät esittämään yrityksen tai järjestön toiminnan mahdollisimman edullisessa valossa ja olemaan retorisesti mahdollisimman vakuuttavia – mainosten tapauksessa kirjaimellisesti myyviä.

Sisäiseen käyttöön laadittu luottamuksellinen aineisto taas saattaa tuntua erityisen valaisevalta. On kuitenkin huomioitava, että tällaiset asiakirjat saattavat kuvastaa vain yhden yksittäisen henkilön käsitystä tai kertoa alkuunsa tyssänneistä aloitteista, jotka eivät koskaan konkretisoituneet. Sisäiset aineistot eivät siis välttämättä kuvasta niitä tuottaneen organisaation toteutunutta toimintaa tai strategiaa.⁴⁴ Parhaimmillaan luottamukselliset asiakirjat tuovat silti näkyviin mahdollisia vaihtoehtoja toteutuneille ratkaisuille.⁴⁵

Numeerista aineistoa ovat esimerkiksi tilinpäätöstiedot, jotka kuvaavat yritysten kehitystä, kasvua ja menestystä. Numerotietoihin on tärkeää soveltaa samaa lähdekritiikkiä kuin kaikkeen lähdeaineistoon eli puntaroida, ”kuka numerot on tuottanut, miten ja miksi”.⁴⁶ Yritysaineistojen kohdalla esimerkiksi verolainsäädäntö, kirjanpitoikäytännöt ja -säädökset, yritystoiminnan ihanteet ja yritysten omistuspohja ovat liiketoiminnan kannattavuuden ohella vaikuttaneet siihen, minkälaisia numeroita tilinpäätöksiin tai muihin raportteihin on kirjattu. Esimerkiksi suomalaisyritysten tilinpäätösten voitto- ja tappiorivit eivät toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä useinkaan paljastaneet,

menikö yrityksillä hyvin vai huonosti. Tilinpäätöstä pystyi merkittävästi muokkaamaan ihan laillisesti. Yrityksen tulos saatiin tarvittaessa näyttämään tasaiselta, vaikka sen todellinen kannattavuus heilahteli. Tuolloin vielä harvalukuisille suomalaisille pörssisijoittajillekaan ei tietoja juuri jaettu. ”Osakkeita haluavan sijoittajan oli ostettava sika säkissä”, muistellee 1960-luvulla sijoittajauransa aloittanut Kim Lindström.⁴⁷

Tilinpäätöksen sijaan johdon ja rahoittajien kriisitunnelmat voi tavoittaa paremmin kirjeenvaihdon ja pöytäkirjojen kaltaisten sisäisten lähteiden avulla. Esimerkiksi Yhtyneiden Paperitehtaiden pitkäaikainen johtaja Juuso Walden joutui 1960-luvun lopussa lähtemään eläkkeelle rahoittajapankkien painostuksesta. Laajasti juhlistettu ja keuhuttu yritys olikin tosiasiaa kriisipesäke. Henkilösuhteilla ja valtaverkostoilta oli vaikutuksensa tilanteen pahenemiseen. Waldenin seuraaja Niilo Hakkarainen kysyi Kansallis-Osake-Pankin pääjohtajalta Matti Virkkuselta, miksi Yhtyneiden ongelmiin ei ollut puututtu aikaisemmin. Virkkunen totesi, että Hakkarainen havaitsisi pian itsekin, että ”piiri, johon kuulumme, on hyvin pieni ja sen puitteissa tapahtuu kaikki. On hyvin vaikea puuttua epäkohtiin; useimmissa tapauksissa ihmiset toivovat, että aika hoitaisi.”⁴⁸

Sanoma Osakeyhtiö oli puolestaan 1960-luvun lopussa vaarassa tehdä tappiota. Tämä olisi ollut noloa uuden toimitusjohtajan Aatos Erkon kannalta, joten tilinpäätös käännettiin kirjanpidossa voitolliseksi. Sanomasta tuli 1970–1980-luvuilla huippukannattava yritys, mutta tämäkään ei näkynyt kunnolla voittorivillä. Sen sijaan kannattavuus paljastuu käyttökatekohdasta – ja siitä, että yrityksellä oli varaa suuriin investointeihin ja se saattoi laajentua uusille aloille ja lainata rahaa muille yrityksille.⁴⁹

Muita yrityshistorialle tyypillisiä erityispiirteitä ovat esimerkiksi liike- ja pankkialaisuuksien aiheuttamat rajoitteet aineistojen käytölle. Toisinaan taas yritykset eivät skandaalien pelossa halua luovuttaa aineistojaan edes akateemisen historian tutkimuksen käyttöön. Monesti yritysaineistoja myös tuhoutuu ja tuhotaan erityisesti konkurssien tai fuusioiden yhteydessä. Vaarana voi lisäksi olla niin kutsuttu *survivor bias* eli selviytymisharha. Sen tuloksena suurten, menestyksekkäiden ja pitkäikäisten yritysten historia kerrotaan mutta epäonnistuneiden ja vähäpätöisempien tarinat jäävät aineistojen puutteen vuoksi kertomatta. Epäonnistumistekin tutkiminen on silti tärkeää ja tarjoaa arvokasta tietoa liiketoiminnan reunaehdoista ja menestymisen edellytyksistä.

Lähdemateriaalien keruussa on kaiken kaikkiaan syytä muistaa aineistotriangulaatio eli monipuolisten lähteiden käyttö, joka lisää tutkimustulosten uskottavuutta ja luotettavuutta.⁵⁰ Aineistoja kannattaa etsiä kekseliäästi eri arkistoista. Tyypillisesti yrityshistorioitsijat hyödyntävät esimerkiksi yritysjohtajien, yritysten, viranomaisten ja järjestöjen arkistokokoelmia, Patentti- ja rekisterihallituksen aineistoja, sanoma-, aikakaus- ja henkilökuntalehtiä sekä järjestöjen julkaisuja.

Yrityshistorian lähdetilanne on Suomessa erityisen hyvä, koska sekä yritysten että järjestöjen aineistoja on laajasti saatavilla ja tutkittavissa. Mikkelissä sijaitsevassa Suomen elinkeinoelämän keskusarkistossa säilytetään lukuisten suomalaisyritysten arkistoja, joista valtaosa on tutkijoiden vapaasti käytettävissä. Niitä voi myös kaukolainata esimerkiksi Kansallisarkiston toimipisteisiin. ELKA on kansainvälisesti vertaillen poikkeuksellisen kattava ja avoin kansallinen yritysarkisto.

Monissa muissa maissa kokoelmat ovat hajallaan erilaisissa julkisissa ja yksityisissä arkistoissa. Esimerkiksi Britanniassa tärkeitä kokoelmia on muun muassa Warwickin yliopiston Modern Records Centressa (MRC) ja Glasgow'n yliopistossa. MRC:sta löytyy työnantaja- ja työntekijäjärjestöjen arkistoja ja Glasgow'sta skotlantilaisyri-tysten asiakirjoja. Joskus tutkijat ovat vain onnekkaita: tunnettua brittiläistä konepaja- ja telakkateollisuusyritystä Cammell Lairdia tutkinut Kenneth Warren kertoo kirjassaan, että yrityksen pitkää historiaa oli aikaisemmin tutkittu melko vähän, koska lähdemateriaali oli ollut niin puutteellista. Tilanne muuttui 1980-luvulla, kun telakka-alueella olevaa tiilirakennusta tyhjennettäessä löytyi sattumalta laatikoittaan arkistomateriaalia, joka ulottui 1860-luvulle asti.⁵¹

Arvokkaita lähteitä löytyy myös pohjoismaisista arkistoista. Esimerkiksi Tukholman Centrum för Näringslivsarkivetin laajat aineistot ovat usein hyödyllisiä myös suomalaiselle yrityshistorialle. Yrityshistorian tutkimus on pääosin perinteistä arkistossa tehtävää työtä, mutta digitalisoinnin myötä tilanne on muuttumassa. Kiinnostavia digitalisoituja kokoelmia tarjoaa esimerkiksi Kansainliiton arkisto, jonka aineistot valottavat maailmansotien välistä kansainvälistä talouspolitiikkaa ja vientiyritysten toimintaympäristöä.

YRITYSHISTORIAN LAAJENEVAT HORISONTIT

Tämän luvun alussa esitimme, että yrityshistorian tutkimusmetodien avulla voi tarkastella talouden toimijoita. Toimijuuteen liittyy yrityshistoriassa kuitenkin monia vaikeuksia. Ei esimerkiksi ole lainkaan yksiselitteistä, ketä tarkastellaan, kun tutkitaan ”yritystä”. Suuntautuuko huomio yrityksen omistajaan, palkattuun johtajaan, johtokuntaan vai henkilökuntaan? Kaikilla on ollut erilainen rooli yhtiön toiminnassa.

Yrityshistoria on perinteisesti keskittynyt erityisesti toimijoihin, joilla on valtaa päättää yrityksen asioista, kuten toimitusjohtajaan ja johtokuntaan. Olisi kuitenkin hedelmällistä laajentaa tarkastelua entistä useammin esimerkiksi yritysten työntekijöihin, tavarantoimittajiin, alihankintapalveluiden tarjoajiin, asiakkaisiin ja muihin sidosryhmiin. Andrew Popp on kirjoittanut ”arjen yrityshistoriasta”, joka tutkisi, miten yritykset kietoutuvat jokapäiväisen elämän kudelman muun muassa työnantajina, tavaroiden ja palveluiden tuottajina ja mainostajina sekä aikamme ja tilankäyttömme jäsentäjinä – siis elämämme konkreettisten puitteiden tarjoajina.⁵²

Yhtä lailla tärkeää on kiinnittää huomiota myös yksittäisten yritysten kokonaisuutena muodostamaan toimijaryhmään. Yritykset ja yrittäjät ovat yhdessä enemmän kuin osiensa summa: ne muodostavat yhteiskunnallisen voiman, jota voi nimittää esimerkiksi ”yritysmailmaksi” tai ”liike-elämäksi”. Lähemmin tarkasteltuna se on moniääninen ja epäyhtenäinen kokonaisuus, jonka sisällä risteilee jakolinjoja esimerkiksi suurten ja pienten yritysten, kotimarkkina- ja vientiteollisuuden, palveluiden ja teollisuuden sekä pankkien ja teollisuuden välillä.⁵³ Yritysjohtajissa on puolestaan sekä pragmaattisia taktikkoja että ärhäköitä idealisteja – ”kyyhkyjä ja haukkoja” – joiden tilannearviot ja toimintalinjaukset voivat poiketa toisistaan huomattavasti.⁵⁴ Liike-elämällä on yhtä kaikki käytössään huomattavia resursseja, ja se on usein vaikuttanut yhteiskunnalliseen muutokseen. Nämä näkökulmat tekevät liike-elämästä yhteiskunnallisesti merkittävän tutkimuskohteen.

Yritysten tai liike-elämän poliittisen tai yhteiskunnallisen vallan analyysit eivät ole tyypillisintä yrityshistoriaa, mutta yritysten ja politiikan välisten kytkösten (engl. *business-government links*) tutkimus on vakiintunut yrityshistorian osa-alueeksi.⁵⁵ Tällainen yrityshistoria voi käytännössä tulla hyvin lähelle poliittista historiaa.⁵⁶ Maiju Wuokko onkin ehdottanut nimitystä ”poliittinen yrityshistoria” tutkimukselle, joka

tarkastelee yritysten tai yleensä liike-elämän pyrkimyksiä ja toimintaa poliittisen päätöksenteon kentällä.⁵⁷

Suomessa työntekijöiden ja työnantajien etujärjestöt ovat vaikuttaneet erityisen vahvasti päätöksentekoon työmarkkina-, talous- ja sosiaalipoliittisissa kysymyksissä. Työmarkkinasuhteet eivät ole perinteisesti kuuluneet yrityshistorian tarkastelukohteisiin, mutta esimerkiksi Helsingin yliopiston yrityshistorioitsijat ovat valottaneet työnantajapuolen linjanvetojen ja tavoitteenasettelujen kehitystä 1900-luvun alkupuolelta 2020-luvun taitteeseen.⁵⁸

Samoin kysymykseen yritysten ja yritysjohtajien roolista hyvinvointivaltioiden rakentamisessa on kiinnitetty 2000-luvulla enenevässä määrin huomiota. Susanna Fellman ja muut tutkijat ovat osoittaneet, että liike-elämä on suhtautunut hyvinvointivaltioon suopeammin kuin usein oletetaan.⁵⁹ Vaikka yritysjohtajat ovat arvostelleet sosiaalireformien kustannuksia, uudistuspolitiikka on tarjonnut tilaisuuden lievitää yhteiskunnallisia vastakkainasetteluita ja estää radikalisoitumista.

Laajimmillaan yrityshistoriassa voi olla kyse liiketoiminnan ja koko talousjärjestelmän välisestä suhteesta. Liikeyrityksillä on tärkeä rooli yksityisomistukseen perustuvissa kapitalistisissa yhteiskunnissa. Yrityshistoria ei kuitenkaan rajaudu vain tiettyyn talousjärjestelmään, vaan myös sosialistisen aikakauden yrityshistoriaa on alettu tutkia.⁶⁰

Yrityshistoria avaa siis monenlaisia näkökulmia yritysten muuttuvaan rooliin maailmassa ja liikkuu lukuisilla eri alueilla jokapäiväisestä kokemusmaailmasta talous- ja yhteiskuntajärjestelmien perusteisiin. Alan tutkijat ovat usein pureutuneet suuryritysten historiaan, mutta viime vuosikymmeninä kenttä on laajentunut huomattavasti. Esimerkiksi perheyrityksistä, kartelleista, liikealan koulutuksesta ja yritysten poliittisesta vaikuttamisesta on tehty tutkimuksia. Kenttä on monimuotoistunut 2000-luvulla entisestään: yrityshistorioitsijat ovat tarkastelleet esimerkiksi ekologisesti kestävästä ”vihreän yrittäjyyden” historiaa, naisyrittäjyyttä, innovaatiojärjestelmiä, valtionyrityksiä sekä erilaisia talousmalleja, kuten ”pohjoismaista kapitalismia”.⁶¹ Myös maantieteellinen kattavuus on lisääntynyt, kun tutkijat ovat perehtyneet perinteisten Euroopan ja Pohjois-Amerikan lisäksi Latinalaiseen Amerikkaan sekä Aasiaan ja enenevässä määrin myös Afrikkaan.⁶²

Yrityshistoria on tutkimusmenetelmiltään monimuotoinen ala, joka suhtautuu myötämielisesti erilaisiin teoreettisiin lähestymistapoihin yritysten kulttuurihistoriasta taloustieteelliseen hypoteesien

testaamiseen. Tutkittavaa riittää loputtomasti, koska ala tarkastelee erästä yhteiskunnan keskeisimmistä toimintasektoreista. Talous on aina muutoksessa: se kasvaa tai taantuu, ja yritykset tai kokonaiset alat nousevat ja tuhoutuvat. Niinpä myös uusia yrityshistorian tutkimusaiheita syntyy jatkuvasti lisää.⁶³

Aihikirjon kasvusta huolimatta yrityshistorian tutkijat eivät ole hylänneet kaikkein vanhinta tutkimuskohdettaan eli suuryritysten johtajia. Heidänkin elämänsä on muuttunut ympäröivän maailman mukana. Yrityshistoria kertoo, miten ja miksi. Muutosta on kuvannut osuvasti myös kirjailija Kari Hotakainen. Hänen luomansa kuvitteellinen investointipankkiiri ja mahtavan ”patruunan” poika Jukka Hopeaniemi kertoo journalistille romaanissa *Jumalan Sana* (2011):

[Toimittaja:] Kertokaa hieman yritysjohtajan työstä. Kuinka se on muuttunut, sanotaan nyt vaikka isänne ajoista?

[Jukka Hopeaniemi:] Kaikki on muuttunut. Parempi melkein olisi kysyä, mitä entisestä on jäljellä, ei juuri mitään. Ennen yritysjohtajan työura oli elinikäinen, nyt projekti. Ennen kansallinen, nyt globaali. Ennen tulosta mitattiin liikevaihdolla ja alaisten määrällä, nyt kannattavuudella ja pääoman tuotolla. Ennen hamuttiin titteleitä, nyt juuri kukaan johtaja ei halua vuorineuvoksen arvonimeä.⁶⁴

6. Historiantutkimuksen perusmenetelmistä ks. johdantoluku tässä teoksessa.
 7. Taloushistoriallinen yhdistys 2020.
 8. Ahvenainen 1994, 51.
 9. Ks. Ojala 2017, viite 3.
 10. Friedman & Jones 2013, xiii–xvi; de Jong, Higgins & van Driel 2015, 6.
 11. Chandler 1977; Jones & Zeitlin 2008, 1–2; Friedman & Jones 2013, xviii.
 12. Scranton 2020, 638.
 13. Friedman & Jones 2013, xvii, xxi; Lindgren 2003, 151.
 14. Viljanen 1989, 7.
 15. Mt., 132.
 16. Kuisma 1993; 1997; 2004.
 17. Ojala 2017, 447.
 18. Ojala 2017, 446, 448–449; Cheung 2020.
 19. Lamberg, Laurila & Nokelainen 2017; Lamberg & Peltoniemi 2020.
 20. Fear 2009, 268–292.
 21. Kuorelahti 2021; 2018, 1–42.
 22. Ojala 2017, 453–454.
 23. Mt., 450, 453.
 24. Komulainen 2018.
 25. Kuisma 1997.
 26. Amatori 2009, 154.
 27. Lanzaoco 2008, 293, 298, 310; Scranton & Fridenson 2013, 27–28.
 28. Wuokko 2016, 2019.
 29. Eichenberger 2020; Pitteloud 2021; Waterhouse 2014; Westerberg 2019.
 30. Rollings 2007, 5–6.
 31. Jensen-Eriksen 2007, 16–17.
 32. Phillips & Sharman 2020.
 33. Jensen-Eriksen 2019.
 34. Sandelin & Partanen 2015.
 35. Rollings 2007.
 36. Kipping, Wadhvani & Bucheli 2014, 316–317.
 37. Hyvä esimerkki tästä on esimerkiksi Charlotta Wolffin tutkimus (2020) neljästä suomalaisesta suurkauppiassuvusta.
 38. Vuolanto 2007, 307; Wuokko 2016, 53–55.
 39. Ks. myös Soile Ylivuoren luku tässä teoksessa.
-
9. MITEN YRITYSHISTORIAA TUTKITAAN?
 1. Popp 2020, 623, 632.
 2. Vaaroista ja pelastusyrityksistä ks. esimerkiksi Power, Plöger, & Winkler 2010.
 3. Taloudellisen vaihdannan historiasta ks. Neal 2014.
 4. Kuisma 1993, 18; 2009, 7–8; Ojala 2017, 446; Wuokko 2016, 2; Yliaska 2014.
 5. Kuisma 2009, 8.

40. Ks. myös Ilkka Kärrylän luku tässä teoksessa.
41. Laine 2005, 402.
42. Ks. esim. Decker, Kipping & Wadhvani 2015; Kipping, Wadhvani & Bucheli 2014, 305–306.
43. Aalto-yliopisto 2020; Lamberg ym. 2019.
44. Lipartito 2014, 290–291.
45. Scranton & Fridenson 2013, 60.
46. "[W]ho made the numbers, how and why." Scranton & Fridenson 2013, 14.
Ks. myös Ahvenainen 1994, jossa on yksityiskohtaisia neuvoja historiallisten yritysten taloudellisen tuloksen analysointiin.
47. Lindström 2013, 44.
48. Hakkarainen 1993, 75.
49. Jensen-Eriksen & Kuorelahti 2017, 263–396.
50. Kipping, Wadhvani & Bucheli 2014, 317–318. Ks. myös Petteri Norringin ja Matti O. Hannikaisen luvut tässä teoksessa.
51. Warren 1998, xiii–xiv.
52. Popp 2020.
53. Wuokko 2016, 9–10, 110; 2017; 2021.
54. Ks. esim. Kuorelahti 2020, 378; Wuokko 2016, 110.
55. Kipping 2003; Popp 2020, 363.
56. Poliittisesta historiasta ks. Kati Katajiston luku tässä teoksessa.
57. Wuokko 2016, 35.
58. Wuokko ym. 2020.
59. Ks. esim. Fellman 2019, 665–666; Martin & Swank 2012; Swenson 2002.
60. Popp 2020, 635; Scranton 2020, 641.
61. Jones 2019; Doe 2017; Fellman ym. 2008; Scranton 2020, 639–640.
62. Ks. esim. Amatori & Jones 2003; Jalloh 2002; Verhoef 2017.
63. Thomas K. McCraw on kutsunut kapitalismia ikiliikkujaksi (*perpetual motion machine*). Ks. McCraw 1997, 533.
64. Hotakainen 2011, 305.